

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ АУТИСТІК СПЕКТР БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

ОРЫНҒАЛИЕВА Г.А.^{1*}, АХМЕТЗЯНОВА А.И.²

***Орынғалиева Гүлсара Ниязқызы¹** – «Арнайы педагогика» ББ докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

E-mail: niazovnag@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8397-700X>

Ахметзянова Анна Ивановна² – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералдық университеті, Қазан қ., Ресей Федерациясы

E-mail: ah_anna@list.ru, <https://orcid.org/0000-0002-4962-0011>

Андатпа. Мақалада үш жастағы аутистік спектр бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың ғылыми-теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға ерте қолдау көрсетудің маңыздылығымен айқындалады. Зерттеудің мақсаты – үш жастағы аутистік спектр бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал ететін педагогикалық шарттарды ғылыми тұрғыдан негіздеу және тиімді әдістерді жүйелеу. Зерттеу барысында аутистік спектр бұзылысы бар балалардың коммуникативтік даму ерекшеліктеріне арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге талдау жасалды. Сонымен қатар ерте араласу бағдарламаларының, табиғи ортаға негізделген дамытушы-мінез-құлықтық араласулардың (NDBI), ерте жастағы балаларға арналған Денвер моделінің (Early Start Denver Model – ESDM), негізгі реакцияларды дамыту әдісінің (Pivotal Response Treatment – PRT), сондай-ақ баламалы және қосымша коммуникация (AAC) технологияларының мүмкіндіктері қарастырылды. Зерттеу әдістері ретінде ғылыми әдебиеттерді талдау, салыстыру, жүйелеу және педагогикалық тәжірибені жинақтау әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесінде ерте диагностика, жеке бағдарланған оқыту, ойын технологияларын қолдану, визуалды қолдау көрсету, табиғи ортада қарым-қатынас жағдаяттарын ұйымдастыру және отбасының белсенді қатысуы үш жастағы аутистік спектр бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың негізгі педагогикалық шарттары ретінде айқындалды. Мақала материалдары арнайы педагогтерге, логопедтерге, психологтерге және мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагогтеріне ғылыми-әдістемелік тұрғыдан пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: аутистік спектр бұзылысы, үш жастағы балалар, ерте араласу, коммуникативтік дағдылар, мектепке дейінгі білім беру, инклюзивті білім беру, визуалды қолдау, баламалы және қосымша коммуникация.

Кіріспе

Қазіргі уақытта инклюзивті білім берудің дамуына байланысты аутизм спектрінің бұзылысы (бұдан әрі – АСБ) бар балалардың ерте дамуын ғылыми-педагогикалық тұрғыдан қолдау арнайы білім беру жүйесінің өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Соңғы жылдары АСБ-ның таралуы, оны ерте анықтау және ерте араласуды ұйымдастыру мәселелері халықаралық ғылыми зерттеулерде кеңінен қарастырылуда. Зерттеушілер ерте жаста ұйымдастырылған кешенді психологиялық-педагогикалық қолдау баланың әлеуметтік өзара әрекеттесуіне, тілдік және коммуникативтік дамуына оң ықпал ететінін атап көрсетеді [1; 2].

Коммуникативтік дағдылар – баланың қоршаған ортамен байланыс орнатуын, өзінің қажеттіліктері мен эмоцияларын білдіруін және әлеуметтік өзара әрекетке қатысуын қамтамасыз ететін негізгі даму көрсеткіштерінің бірі. Үш жаста қалыптасатын коммуникативтік тәжірибе баланың кейінгі әлеуметтік бейімделуі мен білім алуына маңызды негіз болады. Алайда АСБ бар балалардың коммуникативтік дамуында бірқатар ерекшелік байқалады. Олардың қатарына бірлескен назардың жеткіліксіздігі, көзбен байланыс орнатудағы қиындықтар, әлеуметтік өзара әрекетке қызығушылықтың төмендігі, ым-ишараны шектеулі қолдану және сөйлеу тілінің кешеуілдеуі жатады [3].

Аталған ерекшеліктер АСБ бар балалардың коммуникативтік дамуы сөйлеу тілін қалыптастырумен ғана шектелмейтінін көрсетеді. Коммуникацияның тиімді дамуы үшін

баланың әлеуметтік серіктеспен байланыс орнатуы, ортақ әрекетке қатысуы, өзінің қажеттіліктерін білдіруі және қоршаған ортадан келетін ақпаратты қабылдауы маңызды. Сондықтан үш жаста жүргізілетін педагогикалық қолдау жұмыстары сөздік қорды молайтумен қатар, функционалдық коммуникацияның негіздерін қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Бірлескен назардың жеткіліксіздігі баланың ересек адаммен немесе құрдасымен ортақ әрекетке қатысу мүмкіндігін шектеп, жаңа әлеуметтік және тілдік тәжірибені меңгеруін қиындатады. Осыған байланысты ерте жастағы түзете-дамыту жұмыстарының негізгі міндеттеріне бірлескен назарды қалыптастыру, еліктеу әрекеттерін дамыту және баланың коммуникативтік бастамаларын қолдау жатады. Көзбен байланыс, ым-ишара және басқа да вербалды емес құралдар баланың қоршаған ортамен қарым-қатынас орнатуының бастапқы тәсілдері ретінде қарастырылады. Бұл дағдылардың қалыптасуы сөйлеу тілінің кейінгі дамуына және әлеуметтік өзара әрекет сапасының артуына ықпал етеді.

АСБ бар үш жастағы балалармен жүргізілетін педагогикалық жұмыста олардың жеке даму деңгейін ескеру, табиғи қарым-қатынас жағдаяттарын ұйымдастыру, ойын арқылы өзара әрекеттесуді дамыту және қажет болған жағдайда баламалы коммуникация құралдарын қолдану маңызды. Мұндай жұмыс баланың коммуникативтік мүмкіндіктерін күнделікті өмір жағдайларында дамытуға мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттерде АСБ бар балалардың коммуникациясын дамытудағы ерте араласудың маңызы ерекше көрсетіледі. Бала өмірінің алғашқы жылдарында мидың нейропластикалығы жоғары болғандықтан, осы кезеңде ұйымдастырылған мақсатты педагогикалық ықпал коммуникативтік және әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына оң әсер етеді. Ерте араласу бағдарламалары баланың жеке ерекшеліктерін ескеруге, табиғи қарым-қатынас жағдаяттарын пайдалануға және отбасы мүшелерін түзете-дамыту үдерісіне белсенді қатыстыруға бағытталады.

Қазіргі уақытта АСБ бар балалармен жұмыс істеуде ғылыми тұрғыдан негізделген бірқатар педагогикалық тәсілдер мен технологиялар қолданылады. Олардың қатарына табиғи ортаға негізделген дамытушы-мінез-құлықтық араласулар (Naturalistic Developmental Behavioral Interventions – NDBI), ерте жастағы Денвер моделі (Early Start Denver Model – бұдан әрі ESDM), негізгі дағдыларды дамытуға бағытталған араласу әдісі (Pivotal Response Treatment – бұдан әрі PRT), сондай-ақ баламалы және қосымша коммуникация (Augmentative and Alternative Communication – бұдан әрі AAC) әдістері жатады. Бұл тәсілдер баланың функционалдық коммуникациясын, әлеуметтік бастамашылдығын және бірлескен әрекетке қатысу қабілетін дамытуға бағытталған [4].

ESDM бағдарламасының тиімділігі ерте жастағы балалармен жүргізілген зерттеулерде қарастырылып, оның тілдік дамуға, әлеуметтік өзара әрекетке және когнитивтік көрсеткіштерге оң ықпал ететіні анықталған. Ал табиғи ортаға негізделген дамытушы-мінез-құлықтық араласулар баланың коммуникативтік әрекеттерді күнделікті өмір жағдайларында меңгеруіне мүмкіндік береді.

Бұл тәсілдердің негізгі ерекшелігі – баланың коммуникациялық дағдыларын арнайы ұйымдастырылған сабақтарда ғана емес, күнделікті ойын, тұрмыстық және бірлескен әрекеттер барысында қалыптастыру. NDBI тәсілдері баланың қызығушылығы мен бастамаларына сүйене отырып, оның қарым-қатынас жасауға деген ынтасын арттыруды көздейді. ESDM ойын әрекеті арқылы баланың әлеуметтік белсенділігін, еліктеу қабілетін, бірлескен назарын және тілдік дағдыларын дамытуға бағытталады. PRT әдісінде баланың таңдауына, бастамасына және қарым-қатынас жасауға деген ішкі уәжіне ерекше мән беріледі. Ал AAC әдістері сөйлеу мүмкіндігі шектеулі немесе сөйлеу тілі кеш дамып келе жатқан балаларға суреттер, пиктограммалар, символдар және басқа да визуалды құралдар арқылы өз қажеттіліктерін, ойлары мен эмоцияларын білдіруге мүмкіндік береді.

Аталған технологияларды кешенді және баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес қолдану АСБ бар үш жастағы балалардың коммуникативтік әлеуетін ашуға, әлеуметтік өзара әрекетке қызығушылығын арттыруға және функционалдық қарым-қатынас дағдыларын

қалыптастыруға жағдай жасайды. Сондықтан ерте жастағы педагогикалық қолдау барысында бұл әдістерді баланың қажеттіліктері мен даму мүмкіндіктеріне бейімдеп пайдалану маңызды педагогикалық шарттардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру жүйесінің дамуына байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды ерте қолдауға ерекше назар аударылуда. Мемлекеттік және нормативтік құжаттарда мектепке дейінгі кезеңде психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің қажеттілігі белгіленген [5; 6].

Дегенмен АСБ бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған педагогикалық шарттарды ғылыми тұрғыдан жүйелеу мәселесі әлі де терең зерттеуді қажет етеді.

Отандық және шетелдік ғылыми еңбектерді талдау АСБ бар балалардың жалпы дамуы, әлеуметтік бейімделуі және әртүрлі жас кезеңдеріндегі ерекшеліктері кеңінен қарастырылғанын көрсетеді. Алайда үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастырудың педагогикалық шарттарын, әдістері мен тиімді технологияларын кешенді сипаттау мәселесі өзектілігін сақтап отыр [7]. Осыған байланысты зерттеудің мақсаты – АСБ бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың ғылыми-теориялық негіздерін айқындау және тиімді педагогикалық тәсілдерді жүйелеу.

Зерттеу міндеттері: АСБ бар үш жастағы балалардың коммуникативтік даму ерекшеліктерін ғылыми әдебиеттер негізінде талдау; коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негіздерін анықтау; ерте араласу бағдарламаларының мүмкіндіктері мен тиімділігін салыстырмалы тұрғыдан сипаттау; мектепке дейінгі білім беру ұйымдары жағдайында қолдануға болатын тиімді педагогикалық әдістерді жүйелеу.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы АСБ бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға қажетті педагогикалық шарттарды қазіргі халықаралық зерттеулер мен Қазақстанның арнайы және инклюзивті білім беру тәжірибесі негізінде жүйелеумен сипатталады.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы ұсынылған ғылыми тұжырымдар мен әдістемелік ұсынымдарды арнайы педагогтердің, логопедтердің, психологтердің және мектепке дейінгі білім беру ұйымдары педагогтерінің тәжірибесінде қолдану мүмкіндігімен анықталады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу мектеп жасына дейінгі үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту мәселесін теориялық және практикалық тұрғыдан зерделеуге бағытталды. Зерттеу дизайны педагогикалық құбылысты кешенді талдауға негізделіп, ғылыми әдебиеттерді зерттеу, салыстырмалы талдау, жүйелеу және педагогикалық тәжірибені жинақтау әдістерін қамтыды. Аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуын зерттеуде кешенді тәсілді қолдану баланың сөйлеу, әлеуметтік өзара әрекет және мінез-құлық ерекшеліктерін өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік береді. Қазіргі арнайы педагогикада мұндай тәсіл баланың жеке даму ерекшеліктерін ескеретін ерте араласу бағдарламаларының ғылыми негізі ретінде қарастырылады [8]. Бұл тәсілдердің басты ерекшелігі – баланың жеке мүмкіндіктері мен даму деңгейін ескере отырып, коммуникациялық дағдыларды табиғи әрекет барысында қалыптастыруында. Ерте араласу бағдарламалары баланың қарым-қатынасқа қызығушылығын арттырып, әлеуметтік өзара әрекет пен функционалдық коммуникацияның дамуына жағдай жасайды.

Зерттеу материалы ретінде аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дамуына арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, ерте араласу бағдарламаларының теориялық негіздері және арнайы педагогикалық тәжірибелер қарастырылды. Теориялық материалдарды іріктеу барысында келесі бағыттарға назар аударылды: аутистік спектрі бұзылысының диагностикалық және клиникалық ерекшеліктері; ерте жастағы балалардың коммуникативтік дамуы; әлеуметтік өзара әрекет пен бірлескен назарды қалыптастыру тәсілдері; ерте араласудың дәлелді педагогикалық технологиялары;

баламалы және қосымша коммуникация әдістері.

Зерттеу барысында аутистік спектрі бұзылысының заманауи диагностикалық сипаттамалары, соның ішінде DSM-5-TR және ICD-11 халықаралық жіктеу жүйелеріндегі ғылыми тұжырымдар негізге алынды.

Зерттеу мақсаты мен міндеттеріне сәйкес келесі әдістер қолданылды: психологиялық-педагогикалық және арнайы ғылыми әдебиеттерді талдау; аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуына қатысты халықаралық және отандық зерттеулерді салыстырмалы талдау; ғылыми тұжырымдамаларды жүйелеу және жинақтау; ерте араласу бағдарламаларының мазмұнын салыстыру. Ғылыми әдебиеттерді талдау барысында Early Start Denver Model, Naturalistic Developmental Behavioral Interventions, Pivotal Response Treatment және баламалы коммуникация технологияларының ерекшеліктері қарастырылды [9]. Аталған технологиялардың ортақ бағыты – аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың қарым-қатынасқа белсенді қатысуын қамтамасыз ету және коммуникативтік дағдыларды табиғи ортада қалыптастыру. Бұл әдістер баланың қызығушылығына сүйене отырып, әлеуметтік өзара әрекеттесуді, сөйлеу және сөйлеу емес коммуникацияны дамытуға мүмкіндік береді.

Эмпирикалық әдістер: педагогикалық бақылау; баланың ойын және қарым-қатынас әрекетін бақылау; құрылымдалған бақылау карталарын пайдалану; педагогтермен және ата-аналармен сұхбат жүргізу; коммуникативтік мінез-құлық ерекшеліктерін бағалау.

Педагогикалық бақылау барысында баланың табиғи ортадағы коммуникативтік белсенділігі, ересек адаммен өзара әрекеті, ойынға қатысуы және функционалдық коммуникацияны қолдану ерекшеліктері ескерілді.

Коммуникативтік дағдыларды бағалау көрсеткіштері аясында үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын бағалау келесі көрсеткіштер бойынша жүргізілді: көзбен байланыс орнату қабілеті; бірлескен назарды қалыптастыру деңгейі; ересек адамның қарапайым нұсқауларын түсінуі; қажеттілігін білдіруі; ым-ишараларды қолдануы; дыбыстық және сөздік коммуникация элементтерін пайдалануы; өз есіміне жауап беруі; құрдастарымен әлеуметтік әрекетке қатысуы; еліктеу әрекеттерінің қалыптасуы; ойын барысында коммуникациялық әрекеттерді қолдануы.

Бағалау барысында коммуникативтік дағдылардың қалыптасу деңгейі үш деңгей бойынша қарастырылды:

Жоғары деңгей – бала коммуникативтік әрекеттерді өздігінен және тұрақты орындайды.

Орта деңгей – коммуникативтік әрекеттер ересек адамның көмегімен немесе қосымша ынталандыру арқылы жүзеге асырылады.

Төмен деңгей – коммуникативтік әрекеттер сирек байқалады немесе қалыптаспаған.

Бұл көрсеткіштер аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың әлеуметтік коммуникация ерекшеліктерін бағалауға бағытталған халықаралық зерттеулерде қолданылатын негізгі бағыттармен сәйкес келеді.

Коммуникативтік дағдыларды дамыту бағдарламасының мазмұнында балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту аясында келесі педагогикалық бағыттар қамтылды: бірлескен назарды қалыптастыру; ересек адаммен әлеуметтік өзара әрекетті дамыту; ойын арқылы коммуникацияны ынталандыру; сөздік және сөздік емес коммуникацияны дамыту; визуалды қолдау құралдарын пайдалану; баламалы және қосымша коммуникация элементтерін енгізу; ата-аналарды түзете-дамыту жұмысына тарту.

Бағдарлама мазмұнында баланың қызығушылығына негізделген табиғи оқыту тәсілдері пайдаланылды. Мұндай тәсілдер қазіргі зерттеулерде аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың функционалдық коммуникациясын дамытуда тиімді педагогикалық бағыт ретінде сипатталады. Зерттеу барысында алынған мәліметтер сапалық талдау, салыстыру және жүйелеу әдістері арқылы өңделді. Ғылыми әдебиеттерден алынған мәліметтер тақырыптық бағыттар бойынша топтастырылып, ерте жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал ететін педагогикалық шарттар анықталды.

Зерттеу нәтижелерінің ғылыми негізділігін арттыру мақсатында әртүрлі ғылыми дереккөздердегі тұжырымдар салыстырылып, халықаралық зерттеулерде тиімділігі дәлелденген педагогикалық технологиялардың ерекшеліктері талданды. Зерттеу барысында педагогикалық зерттеулердің этикалық талаптары сақталды. Балалардың жеке мәліметтерінің құпиялылығы қамтамасыз етілді. Зерттеу материалдарын пайдалану кезінде ғылыми адалдық қағидалары басшылыққа алынды.

Нәтижелер және оларды талқылау

Қазіргі арнайы педагогика мен даму психологиясында баланың коммуникативтік дамуы оның әлеуметтік бейімделуінің, қоршаған ортамен өзара әрекетінің және білім беру үдерісіне табысты қосылуының негізгі көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады. Ерте балалық шақта қалыптасатын коммуникациялық тәжірибе баланың сөйлеу тілінің, әлеуметтік мінез-құлқының және танымдық белсенділігінің дамуына тікелей ықпал етеді. Үш жас кезеңі баланың психикалық дамуындағы маңызды әрі сезімтал кезеңдердің бірі болып табылады. Бұл уақытта жүйке жүйесінің жоғары икемділігі (нейропластикалығы) баланың жаңа әлеуметтік және коммуникативтік тәжірибелерді меңгеру мүмкіндігін арттырады. Сондықтан аутистік спектрі бұзылысы бар балаларға ерте жастан көрсетілетін педагогикалық қолдау олардың кейінгі даму нәтижелеріне елеулі әсер етуі мүмкін. Аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуы қалыпты дамып келе жатқан құрдастарынан ерекшеленеді. Негізгі қиындықтар әлеуметтік өзара әрекетке түсу, бірлескен назарды қалыптастыру, ересек адамның қарым-қатынас бастамаларына жауап беру, ым-ишараларды қолдану және функционалдық сөйлеуді дамыту салаларында байқалады. Бұл ерекшеліктер аутистік спектрі бұзылысының негізгі диагностикалық сипаттамаларының бірі ретінде халықаралық жіктеу жүйелерінде көрсетілген. Коммуникация тек сөйлеу тілінің қалыптасуымен шектелмейді. Ол баланың көзқарасы, мимикасы, ым-ишарасы, дене қимылы, эмоционалдық жауап беруі және бірлескен әрекетке қатысу қабілеті арқылы көрінеді. Осы тұрғыдан алғанда, аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда вербалды емес коммуникацияны қалыптастыруға да ерекше назар аудару қажет [10].

Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде баланың коммуникативтік қабілеттерінің қалыптасуы әлеуметтік өзара әрекет үдерісімен байланысты қарастырылады. Әлеуметтік оқыту теориясы мен мәдени-тарихи даму тұжырымдамасына сәйкес баланың тілдік және әлеуметтік дағдылары ересек адамның ұйымдастыруымен жүзеге асатын бірлескен әрекет барысында қалыптасады. Сондықтан педагогикалық ықпал баланың табиғи қызығушылығына, белсенділігіне және күнделікті өмірлік жағдайларына негізделуі тиіс. Демек, аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуы тек сөйлеу тілін қалыптастырумен шектелмейді, сонымен қатар баланың әлеуметтік байланыс орнату қабілетін жетілдіруді қамтиды. Вербалды емес коммуникация құралдарын (ым-ишара, мимика, көзқарас, дене қимылы) дамыту баланың өз ойын білдіруіне және қоршаған ортамен тиімді қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Сондықтан ерте жастағы педагогикалық қолдау барысында баланың табиғи әрекеті мен қызығушылығына сүйенген қарым-қатынас жағдайларын ұйымдастыру маңызды болып табылады.

Аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда ерте араласу бағдарламалары қазіргі арнайы педагогиканың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Ерте араласу – баланың даму ерекшеліктерін ескере отырып, сөйлеу, әлеуметтік өзара әрекет және функционалдық коммуникация салаларын дамытуға бағытталған кешенді қолдау жүйесі. Ерте араласудың негізгі ерекшелігі – баланың даму мүмкіндіктерін уақытылы анықтап, қажетті педагогикалық қолдауды жүйелі түрде ұйымдастыруында. Мұндай қолдау баланың тек тілдік қабілеттерін ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік байланыс орнату, өз қажеттіліктерін білдіру және қоршаған ортамен тиімді әрекеттесу дағдыларын қалыптастыруға бағытталады. Сондықтан ерте жаста жүргізілетін кешенді педагогикалық жұмыс аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың кейінгі әлеуметтік бейімделуінің маңызды алғышарты болып табылады.

Ғылыми зерттеулерде тиімділігі дәлелденген ерте араласу модельдерінің бірі – Early Start Denver Model (бұдан әрі ESDM). Бұл бағдарлама үш жасқа дейінгі балаларға арналған кешенді даму моделіне негізделеді және ойын әрекеті арқылы әлеуметтік өзара әрекетті, еліктеуді, бірлескен назарды және тілдік дағдыларды дамытуға бағытталған. Dawson және әріптестерінің зерттеуінде ESDM бағдарламасының ерте жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың даму көрсеткіштеріне оң әсері көрсетілген. ESDM моделінің маңызды ерекшелігі – баланың табиғи даму ортасын сақтай отырып, оқыту үдерісін ойын және күнделікті қарым-қатынас жағдайларымен байланыстыруында. Бұл тәсіл үш жастағы балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді, себебі ерте кезеңде ойын баланың негізгі әрекеті ретінде әлеуметтік және коммуникативтік тәжірибені меңгерудің тиімді құралы болып табылады. Сондықтан ESDM бағдарламасын қолдану баланың қарым-қатынасқа қызығушылығын арттырып, бірлескен әрекетке қатысуын және функционалдық коммуникациясының қалыптасуын қолдауға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда кең таралған тәсілдердің бірі – Naturalistic Developmental Behavioral Interventions (бұдан әрі NDBI), яғни табиғи даму ортасына негізделген мінез-құлықтық араласулар. Бұл тәсіл баланың күнделікті әрекеттері мен қызығушылықтарын пайдалана отырып, коммуникациялық дағдыларды табиғи жағдайда қалыптастыруға мүмкіндік береді. NDBI технологиялары әлеуметтік бастамашылықты, бірлескен әрекетті және функционалдық қарым-қатынасты дамытуға бағытталған дәлелді әдістердің бірі ретінде танылады. NDBI тәсілінің педагогикалық құндылығы – баланың белсенді қатысуына және табиғи қарым-қатынас жағдайларына сүйенуінде. Бұл әдіс баланы арнайы жаттығулар арқылы ғана емес, ойын, тұрмыстық әрекет және күнделікті өзара әрекет барысында коммуникация жасауға ынталандырады. Сондықтан NDBI технологиялары аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың жеке мүмкіндіктерін ескеріп, әлеуметтік байланыс пен функционалдық коммуникацияны дамытуға тиімді жағдай жасайды.

Сонымен қатар Pivotal Response Treatment (бұдан әрі PRT) технологиясы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникациялық белсенділігін арттыруға бағытталған. Бұл әдістің негізгі ерекшелігі – баланың бастамашылдығын қолдау, таңдау мүмкіндігін беру және қарым-қатынасқа деген табиғи мотивациясын арттыру болып табылады [11]. PRT технологиясының педагогикалық маңыздылығы баланы пассивті қабылдаушы емес, қарым-қатынас үдерісінің белсенді қатысушысы ретінде қарастыруында. Баланың таңдауы мен қызығушылығын ескеру оның коммуникацияға деген ішкі уәжін күшейтіп, жаңа дағдыларды табиғи жағдайда меңгеруіне мүмкіндік береді. Сондықтан PRT аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың функционалдық коммуникациясын және әлеуметтік өзара әрекеттесу белсенділігін дамытуда тиімді тәсілдердің бірі болып табылады.

Сөйлеу мүмкіндігі шектеулі балалар үшін баламалы және қосымша коммуникация (Augmentative and Alternative Communication – бұдан әрі AAC) құралдарын қолданудың маңызы ерекше. AAC жүйелері баланың өз қажеттіліктерін білдіруіне, қоршаған адамдармен өзара әрекет жасауына және функционалдық коммуникация қалыптастыруына мүмкіндік береді. Олардың қатарына суреттік белгілер, визуалды кестелер және коммуникациялық карточкалар жатады [11]. AAC құралдарының педагогикалық маңыздылығы – баланың сөйлеу мүмкіндігі шектеулі болған жағдайда да қарым-қатынас жасау құқығын қамтамасыз етуінде. Бұл әдістер баланың қоршаған ортамен өзара әрекетке түсу белсенділігін арттырып, өз қажеттіліктерін түсінікті түрде жеткізуіне мүмкіндік береді. Сондықтан AAC технологияларын ерте жастан қолдану аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың әлеуметтік бейімделуін қолдауға және функционалдық коммуникациясының қалыптасуына ықпал ететін тиімді педагогикалық шарттардың бірі болып табылады.

Осы бағыттардың бірі – Picture Exchange Communication System (бұдан әрі PECS). Бұл әдіс баланың суреттер арқылы өтініш білдіруін және қарым-қатынас бастамасын қалыптастыруға бағытталған. PECS әсіресе сөйлеу тілі жеткіліксіз дамыған балалардың функционалдық коммуникациясын дамытуда қолданылатын тиімді құралдардың бірі болып табылады [12]. PECS әдісінің ерекшелігі – баланың коммуникацияға деген қажеттілігін

белсенді түрде қолдауында. Суреттерді пайдалану арқылы бала өз ойын, қалауын және қажеттілігін білдірудің қарапайым әрі түсінікті жолын меңгереді. Бұл тәсіл сөйлеу тілі қалыптаспаған немесе шектеулі балалар үшін әлеуметтік өзара әрекетке қатысу мүмкіндігін кеңейтіп, кейінгі вербалды коммуникацияның дамуына негіз болуы мүмкін. Сондықтан PECS технологиясын ерте жастағы түзете-дамыту жұмыстарында баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес қолдану тиімді педагогикалық шешімдердің бірі болып табылады.

Визуалды қолдау технологиялары да аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникациялық мүмкіндіктерін кеңейтеді. Күн тәртібінің визуалды үлгілері, әлеуметтік оқиғалар (Social Stories), бейнемодельдеу (Video Modeling) және құрылымдалған орта баланың қоршаған ортаны түсінуіне, әрекеттерді болжауына және әлеуметтік жағдайларға бейімделуіне көмектеседі [13] Визуалды қолдау құралдарының тиімділігі олардың баланың қоршаған ортаны қабылдауын жеңілдетіп, күнделікті әрекеттердің құрылымын түсінуге көмектесуінде көрінеді. Аутистік спектрі бұзылысы бар балалар үшін ақпаратты көрнекі түрде ұсыну түсіну деңгейін арттырып, аландаушылықты төмендетуге және өздігінен әрекет ету қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан визуалды технологияларды қолдану коммуникативтік дағдыларды ғана емес, сонымен қатар баланың әлеуметтік бейімделуін және дербестігін дамытуға бағытталған маңызды педагогикалық шарттардың бірі болып табылады.

Қазақстандық арнайы білім беру жүйесінде аутистік спектрі бұзылысы бар балаларды ерте қолдау мәселесі соңғы жылдары өзекті бағыттардың біріне айналды. Инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға ерте психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің маңыздылығы атап көрсетіледі. Сонымен қатар қазақстандық зерттеулерде педагогтердің аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен жұмыс жасауға кәсіби даярлығын жетілдіру қажеттілігі көрсетіледі [14].

Бұл тұжырымдар Қазақстандағы инклюзивті білім беру жүйесінде ерте қолдау қызметтерін жетілдірудің өзектілігін көрсетеді. Аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту тек арнайы әдістерді қолданумен шектелмей, педагогтердің кәсіби құзыреттілігіне, пәнаралық өзара әрекетке және отбасы мен білім беру ұйымының бірлескен жұмысына негізделуі қажет. Сондықтан мамандардың ғылыми негізделген технологияларды меңгеруі және оларды баланың жеке ерекшеліктеріне бейімдеп қолдануы тиімді педагогикалық қолдаудың маңызды шарты болып табылады.

Осылайша, теориялық талдау нәтижелері аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту көпқырлы педагогикалық ықпалды қажет ететінін көрсетеді. Тиімді педагогикалық шарттарға ерте диагностика, баланың жеке ерекшеліктерін ескеру, табиғи ортада оқыту, ойын технологияларын пайдалану, визуалды қолдау құралдарын енгізу және отбасы мен мамандардың бірлескен әрекеті жатады. Аталған педагогикалық шарттар өзара байланыста жүзеге асырылған жағдайда ғана баланың коммуникативтік дамуына тиімді ықпал етеді. Ерте диагностика баланың қажеттіліктерін уақытылы анықтауға мүмкіндік берсе, жеке бағытталған жұмыс оның даму мүмкіндіктеріне сәйкес қолдау көрсетуге жағдай жасайды. Ал табиғи ортада ұйымдастырылған ойын әрекеттері мен отбасының белсенді қатысуы қалыптасқан коммуникативтік дағдылардың күнделікті өмірде бекітілуін қамтамасыз етеді. Сондықтан аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен жұмыс барысында кешенді және жүйелі педагогикалық қолдау негізгі талаптардың бірі болып табылады. Арнайы балабақшаларда, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінде және ерте қолдау орталықтарында логопед, дефектолог, психолог және басқа мамандардың кешенді жұмысы ұйымдастырылады. Дегенмен халықаралық тәжірибеде қолданылатын дәлелді педагогикалық технологияларды (ESDM, NDBI, PRT және AAC) қазақстандық білім беру ұйымдарының тәжірибесіне бейімдеу, мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру және ата-аналарға арналған қолдау бағдарламаларын кеңейту қажеттілігі сақталуда. Осыған байланысты үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда ғылыми негізделген педагогикалық технологияларды ұлттық білім беру жүйесіне енгізу қазіргі арнайы педагогиканың маңызды

бағыттарының бірі болып табылады [15].

Жүргізілген ғылыми әдебиеттерді талдау және педагогикалық тәжірибелерді жүйелеу нәтижесінде мектеп жасына дейінгі үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда ерте педагогикалық қолдаудың маңызды рөл атқаратыны анықталды. Қарастырылған ғылыми еңбектерде баланың өмірінің алғашқы жылдарында ұйымдастырылған мақсатты түзете-дамыту жұмыстары әлеуметтік өзара әрекетті, функционалдық коммуникацияны және тілдік дағдыларды қалыптастыруға оң ықпал ететіні көрсетілген. Бұл нәтижелер ерте жастағы түзете-дамыту жұмыстарының баланың кейінгі даму траекториясына маңызды әсер ететінін көрсетеді. Үш жас кезеңінде ұйымдастырылған жүйелі педагогикалық қолдау баланың қарым-қатынасқа қызығушылығын арттырып, әлеуметтік байланыс орнату мүмкіндіктерін кеңейтеді. Сондықтан ерте араласу бағдарламаларын баланың жеке қажеттіліктеріне бейімдеп қолдану аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік әлеуетін дамытудағы негізгі бағыттардың бірі болып табылады.

Ғылыми дереккөздерді салыстырмалы талдау нәтижесінде үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуында жиі кездесетін ерекшеліктер жүйеленді. Оларға: көзбен байланыстың тұрақсыз қалыптасуы; бірлескен назар дағдыларының жеткіліксіз дамуы; ересек адамның қарым-қатынас бастамаларына жауап берудегі қиындықтар; қажеттіліктерін сөздік немесе сөздік емес тәсілдермен жеткізудің шектеулілігі; ым-ишараларды аз қолдану; әлеуметтік ойын әрекетіне қатысудың төмен деңгейі; функционалдық сөйлеудің кешеуілдеуі жатады.

Аталған ерекшеліктер аутистік спектрі бұзылысының әлеуметтік коммуникация саласындағы негізгі сипаттамаларымен сәйкес келеді. Зерттеу барысында талданған еңбектерді жүйелеу нәтижесінде коммуникативтік дағдыларды дамыту тиімділігі бірнеше негізгі педагогикалық шарттарға тәуелді екені анықталды.

1. *Ерте диагностикалау және ерте педагогикалық араласу.* Ғылыми зерттеулер аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен жұмысты неғұрлым ерте бастаудың маңыздылығын көрсетеді. Үш жас кезеңі баланың әлеуметтік және тілдік дамуы үшін аса қолайлы уақыт болып саналады, себебі осы кезеңде баланың жаңа тәжірибені меңгеру мүмкіндігі жоғары болады. Осыған байланысты үш жас кезеңінде ұйымдастырылатын педагогикалық ықпалдың сапасы баланың кейінгі коммуникативтік дамуына тікелей әсер етеді. Бұл кезеңде баланың қоршаған ортамен өзара әрекетке түсуін қолдау, еліктеу, бірлескен назар және функционалдық коммуникация дағдыларын қалыптастыру маңызды. Сондықтан ерте жастағы түзете-дамыту жұмыстары баланың табиғи белсенділігі мен жеке даму ерекшеліктеріне негізделіп ұйымдастырылуы қажет.

Ерте араласу бағдарламалары баланың коммуникативтік бастамаларын қолдауға, әлеуметтік әрекетке қызығушылығын арттыруға және қоршаған ортамен өзара әрекет жасау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Ерте араласу бағдарламаларының тиімділігі баланың қарым-қатынасқа деген табиғи қажеттілігін қолдауға және әлеуметтік тәжірибесін кеңейтуге бағытталуымен түсіндіріледі. Мұндай бағдарламаларда балаға дайын дағдыларды механикалық түрде үйретуден гөрі, оны қоршаған ортамен белсенді өзара әрекетке тарту маңызды орын алады. Сондықтан ерте педагогикалық қолдау аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік бастамаларын дамытуға және күнделікті өмірде функционалдық қарым-қатынас жасау мүмкіндігін арттыруға жағдай жасайды.

2. *Табиғи ортада ұйымдастырылатын оқыту.* Әдебиеттерді талдау нәтижесінде коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруда табиғи жағдайларға негізделген оқыту тәсілдерінің тиімділігі анықталды. Naturalistic Developmental Behavioral Interventions (NDBI) технологиялары баланың күнделікті әрекеттерін, қызығушылықтарын және ойын тәжірибесін пайдалана отырып, коммуникацияны табиғи ортада дамытуға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдің негізгі ерекшелігі – баланың пассивті қабылдаушы емес, қарым-қатынас үдерісінің белсенді қатысушысы ретінде қарастырылуы.

3. *Ойын технологияларын қолдану.* Үш жастағы балалардың жетекші әрекеті ойын

болғандықтан, коммуникативтік дағдыларды дамытуда ойын технологияларын пайдалану ерекше маңызға ие. Зерттеулер ойын барысында бірлескен назар, еліктеу, кезектесу, өтініш білдіру және әлеуметтік жауап беру сияқты дағдылардың тиімді қалыптасатынын көрсетеді. Ойынға негізделген тәсіл баланың ішкі мотивациясын сақтауға және жаңа коммуникативтік әрекеттерді табиғи түрде меңгеруіне жағдай жасайды.

4. *Визуалды қолдау және баламалы коммуникация құралдарын пайдалану.* Ғылыми еңбектерді талдау нәтижесінде аутистік спектрі бұзылысы бар балалар үшін визуалды ақпараттың маңыздылығы анықталды. Визуалды кестелер, пиктограммалар, күн тәртібі және коммуникациялық карточкалар баланың қоршаған ортаны түсінуін жеңілдетіп, өз ойын жеткізу мүмкіндігін арттырады. Визуалды қолдау құралдарының қолданылуы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың ақпаратты қабылдау және өңдеу ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Көрнекі белгілер баланың күнделікті әрекеттерді түсінуін жеңілдетіп, өз қажеттіліктерін білдіруіне және қарым-қатынасқа белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Сондықтан визуалды технологияларды жүйелі пайдалану функционалдық коммуникацияны қалыптастырудың тиімді педагогикалық шарттарының бірі болып табылады. Сөйлеу тілі жеткіліксіз дамыған балалар үшін баламалы және қосымша коммуникация (ААС) құралдарын пайдалану функционалдық қарым-қатынасты қалыптастырудың тиімді бағыты ретінде қарастырылады. ААС құралдарын қолдану баланың сөйлеу мүмкіндігі шектеулі болған жағдайда да қоршаған ортамен өзара әрекет жасауына мүмкіндік береді. Бұл тәсіл баланың қажеттіліктерін білдіруін жеңілдетіп қана қоймай, коммуникациялық белсенділігін арттырады және әлеуметтік қатынасқа қосылуын қолдайды. Сондықтан ААС технологиялары аутистік спектрі бұзылысы бар ерте жастағы балалардың функционалдық коммуникациясын дамытудың маңызды педагогикалық құралдарының бірі болып табылады.

5. *Отбасының түзете-дамыту үдерісіне қатысуы.* Зерттеу нәтижелерін жүйелеу ата-аналардың белсенді қатысуы коммуникативтік дағдылардың тұрақты қалыптасуына ықпал ететінін көрсетті. Отбасы жағдайында педагогикалық тәсілдерді жалғастыру бала меңгерген дағдылардың күнделікті өмірде қолданылуын қамтамасыз етеді. Отбасының түзете-дамыту үдерісіне белсенді қатысуы баланың меңгерген коммуникативтік дағдыларын бекітуге және оларды әртүрлі өмірлік жағдайларда қолдануына мүмкіндік береді. Үй жағдайында педагогикалық тәсілдердің жалғасуы баланың жаңа дағдыларды табиғи ортада пайдалануына жағдай жасап, олардың тұрақтылығын арттырады. Сондықтан ата-ана мен мамандар арасындағы серіктестік аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуын қолдаудың маңызды педагогикалық шарттарының бірі болып табылады. Ата-анамен бірлескен жұмыс қазіргі ерте араласу бағдарламаларының негізгі қағидаларының бірі болып табылады.

Жүргізілген талдау негізінде аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал ететін педагогикалық шарттар жүйеленді (Кесте 1).

Кесте 1. Аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың педагогикалық шарттары

№	Педагогикалық шарттар	Мазмұны
1	Ерте диагностика және араласу	Баланың даму ерекшеліктерін ерте анықтау және жеке қолдау бағытын белгілеу
2	Жеке бағытталған оқыту	Баланың даму деңгейі, қызығушылығы және қажеттілігі негізінде жұмыс ұйымдастыру
3	Табиғи ортада оқыту	Күнделікті әрекеттер мен ойын жағдайларында коммуникацияны дамыту
4	Ойын технологиялары	Әлеуметтік әрекет пен қарым-қатынасты ойын арқылы қалыптастыру
5	Визуалды қолдау	Пиктограммалар, визуалды кестелер және белгілерді пайдалану
6	ААС технологиялары	Сөйлеу мүмкіндігі шектеулі балаларға балама коммуникация ұсыну
7	Пәнаралық өзара әрекет	Педагог, логопед, психолог және ата-ананың бірлескен жұмысы

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту бір ғана әдіске емес, бірнеше педагогикалық технологияларды біріктіретін кешенді тәсілге негізделуі қажет екенін көрсетті. Ерте араласу, табиғи оқыту, визуалды қолдау және отбасы қатысуы баланың әлеуметтік-коммуникативтік дамуын қамтамасыз ететін негізгі факторлар ретінде анықталды. Аталған факторлардың өзара үйлесімді жүзеге асырылуы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуына кешенді ықпал етеді. Ерте араласу баланың даму мүмкіндіктерін уақытылы қолдауға бағытталса, табиғи оқыту мен визуалды қолдау коммуникациялық дағдыларды күнделікті әрекет барысында қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ал отбасының қатысуы меңгерілген дағдылардың тұрақтылығын арттырып, баланың әлеуметтік ортаға бейімделуін қамтамасыз етеді.

Осылайша, жүргізілген ғылыми талдау мектеп жасына дейінгі үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту кешенді, жүйелі және дәлелді педагогикалық технологияларды қолдануды талап ететіндігін көрсетеді. Мұндай тәсіл баланың әлеуметтік бейімделуін жақсартып қана қоймай, оның кейінгі білім алуына қажетті алғышарттардың қалыптасуына мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін талдау мектеп жасына дейінгі үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда ерте педагогикалық қолдаудың шешуші маңызға ие екенін көрсетті. Алынған теориялық тұжырымдар халықаралық ғылыми зерттеулерде ұсынылған нәтижелермен сәйкес келеді. Қазіргі арнайы педагогикада аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың дамуына әсер ететін негізгі факторлардың бірі – ерте басталған және баланың жеке ерекшеліктеріне бейімделген кешенді араласу жүйесі болып саналады. Кешенді араласудың тиімділігі оның баланың даму ерекшеліктерін жан-жақты ескеріп, бірнеше бағытты қатар қамтуымен түсіндіріледі. Мұндай жүйе баланың коммуникативтік, әлеуметтік және танымдық мүмкіндіктерін біртұтас дамытуға бағытталады. Сондықтан ерте басталған және жеке қажеттіліктерге бейімделген педагогикалық қолдау аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың әлеуетін ашуға және олардың қоршаған ортамен тиімді өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін маңызды шарт болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерді талдау барысында аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуындағы негізгі қиындықтар әлеуметтік өзара әрекет, бірлескен назар, функционалдық коммуникация және тілдік даму салаларында байқалатыны анықталды. Бұл ерекшеліктер аутистік спектрі бұзылысының диагностикалық сипаттамаларымен сәйкес келеді және баланың қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау мүмкіндіктеріне тікелей әсер етеді. Аталған ерекшеліктерді ескеру педагогикалық қолдау мазмұнын дұрыс анықтаудың маңызды шарты болып табылады. Баланың коммуникативтік қиындықтарын тек шектеу ретінде емес, оның жеке даму ерекшеліктеріне сәйкес келетін қолдау қажеттілігі ретінде қарастыру қажет. Сондықтан түзете-дамыту жұмыстары баланың сақталған мүмкіндіктеріне сүйеніп, қарым-қатынасқа қызығушылығын арттыруға және әлеуметтік өзара әрекетке қатысуын кеңейтуге бағытталуы тиіс.

Зерттеу нәтижелері ерте жастағы балалармен жұмыс жасауда табиғи ортаға негізделген педагогикалық тәсілдердің тиімділігін көрсетті. Naturalistic Developmental Behavioral Interventions (NDBI) технологиялары баланың күнделікті әрекеттерін, қызығушылықтарын және әлеуметтік бастамаларын пайдалану арқылы коммуникациялық дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Schreibman және әріптестері NDBI тәсілдерінің аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың әлеуметтік коммуникациясын дамытудағы ғылыми негізделген тиімділігін атап көрсетеді. Сонымен қатар Early Start Denver Model (ESDM) бағдарламасының нәтижелері ерте жаста ұйымдастырылған ойынға негізделген оқыту баланың әлеуметтік өзара әрекетін, еліктеу қабілетін және тілдік дамуын жақсартуға ықпал ететінін көрсетеді. Dawson және әріптестерінің зерттеулерінде ESDM моделінің үш жасқа дейінгі балалардың даму көрсеткіштеріне оң әсері дәлелденген. Алынған нәтижелер NDBI және ESDM бағдарламаларының ортақ ерекшелігі – баланың белсенді қатысуына, табиғи

қарым-қатынас жағдайларына және ойын әрекетіне сүйенуінде екенін көрсетеді. Бұл тәсілдер баланы арнайы ұйымдастырылған жаттығулар арқылы ғана емес, күнделікті әлеуметтік өзара әрекет барысында дамытуға мүмкіндік береді. Сондықтан ерте жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруда баланың қызығушылығын ескеретін және табиғи ортада жүзеге асырылатын педагогикалық технологияларды қолдану тиімді бағыттардың бірі болып табылады.

Зерттеу барысында ойын технологияларының коммуникативтік дағдыларды қалыптастырудағы рөлі анықталды. Үш жастағы балалар үшін ойын табиғи қарым-қатынас ортасы болғандықтан, ойын әрекеті арқылы ұйымдастырылған педагогикалық ықпал баланың әлеуметтік қызығушылығын арттырып, коммуникациялық бастамаларын қолдауға мүмкіндік береді. Бұл тұжырымдар ерте араласу бағдарламаларында ойынның жетекші құрал ретінде қолданылатыны туралы ғылыми еңбектермен үйлеседі. Ойын технологияларының тиімділігі баланың жас ерекшелігіне және табиғи даму қажеттіліктеріне сәйкес келуімен түсіндіріледі. Ойын барысында бала ересек адаммен және құрдастарымен өзара әрекетке түсіп, қарым-қатынас жасауға қажетті әлеуметтік тәжірибені меңгереді. Сондықтан ойынға негізделген педагогикалық ықпал аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік белсенділігін арттырудың және әлеуметтік дағдыларын қалыптастырудың маңызды құралы болып табылады.

Визуалды қолдау және баламалы коммуникация құралдарын пайдалану да зерттеу нәтижелерінде маңызды педагогикалық шарттардың бірі ретінде анықталды. Аутистік спектрі бұзылысы бар кейбір балалар үшін ақпаратты визуалды түрде қабылдау тиімді болғандықтан, пиктограммалар, коммуникациялық карточкалар және басқа да ААС құралдары олардың өз қажеттіліктерін білдіру мүмкіндігін кеңейтеді. Бұл тәсілдер сөйлеу тілі толық қалыптаспаған балалардың функционалдық коммуникациясын дамытуда маңызды рөл атқарады.

Зерттеу нәтижелерін талдау ата-аналардың педагогикалық үдеріске қатысуының маңыздылығын да көрсетті. Қазіргі ерте араласу бағдарламаларында отбасы баланың дамуын қолдайтын негізгі орта ретінде қарастырылады. Kasari және әріптестерінің зерттеулерінде ата-аналар қатысатын бірлескен әрекетке негізделген бағдарламалардың аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың әлеуметтік коммуникациясын дамытуға оң әсер ететіні көрсетілген.

Қазақстандық білім беру тәжірибесі тұрғысынан алғанда, аутистік спектрі бұзылысы бар балаларды ерте қолдау жүйесін жетілдіру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Инклюзивті білім беруді дамыту бағытында нормативтік құжаттарда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің қажеттілігі белгіленген. Сонымен қатар отандық зерттеулерде педагогтердің аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен жұмыс жасау құзыреттілігін арттыру қажеттілігі көрсетіледі. Алынған нәтижелер отбасы мен білім беру ұйымы арасындағы серіктестіктің баланың коммуникативтік дамуына тікелей ықпал ететінін көрсетеді. Ата-аналардың педагогикалық үдеріске белсенді қатысуы мамандар ұсынған әдістерді күнделікті өмір жағдайында жалғастыруға және қалыптасқан дағдыларды бекітуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар Қазақстан жағдайында ерте қолдау жүйесінің тиімділігі тек нормативтік талаптармен емес, педагогтердің кәсіби даярлығымен, арнайы әдістемелерді меңгеруімен және отбасыға бағытталған қолдау қызметтерінің дамуымен қамтамасыз етіледі. Сондықтан аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен жұмыс барысында мамандар мен ата-аналардың бірлескен әрекеті негізгі педагогикалық шарттардың бірі ретінде қарастырылуы қажет.

Сонымен бірге халықаралық тәжірибеде тиімділігі дәлелденген ESDM, NDBI, PRT және ААС технологияларын қазақстандық мектепке дейінгі ұйымдардың тәжірибесіне бейімдеу бірқатар ұйымдастырушылық міндеттерді талап етеді. Олардың қатарына мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру, ерте араласу қызметтерінің қолжетімділігін арттыру және ата-аналарға әдістемелік қолдау көрсету жатады.

Зерттеу нәтижелері қазіргі арнайы педагогикадағы негізгі бағыттармен сәйкес келе

отырып, аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік дамуын қамтамасыз ету үшін кешенді педагогикалық модель қажет екенін көрсетеді. Мұндай модель баланың жеке мүмкіндіктерін ескеруге, табиғи қарым-қатынас жағдайларын ұйымдастыруға және отбасы мен мамандардың серіктестігіне негізделуі тиіс.

Зерттеудің шектеулері ретінде жұмыстың негізінен ғылыми әдебиеттерді талдау мен педагогикалық тәжірибені жүйелеуге негізделгенін атап өткен жөн. Болашақ зерттеулерде үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың қатысуымен жүргізілетін ұзақ мерзімді эмпирикалық зерттеулер, диагностикалық бағалау нәтижелері және статистикалық талдау негізінде ұсынылған педагогикалық шарттардың тиімділігін тәжірибелік тұрғыдан тексеру қажет. Сонымен қатар, визуалды қолдау құралдарын, баламалы және қосымша коммуникация әдістерін пайдалану сөйлеу тілі жеткіліксіз дамыған балалардың қарым-қатынас жасау мүмкіндіктерін кеңейтеді. Бұл тәсілдер баланың өз қажеттілігін білдіруіне, қоршаған ортамен өзара әрекеттесуіне және мінез-құлқындағы қиындықтардың төмендеуіне ықпал етеді.

Қазақстандық арнайы білім беру тәжірибесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды ерте қолдау жүйесі біртіндеп дамып келе жатқанымен, халықаралық тәжірибеде дәлелденген бағдарламаларды мектепке дейінгі ұйымдардың жұмысына кеңінен енгізу қажеттілігі сақталуда. Атап айтқанда, мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру, ерте араласу қызметтерінің қолжетімділігін арттыру және ата-аналарға арналған әдістемелік қолдау бағдарламаларын дамыту маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Жалпы алғанда, жүргізілген талдау үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту кешенді, жүйелі және ғылыми негізделген педагогикалық ықпалға сүйенуі тиіс екенін көрсетті. Мұндай тәсіл тек сөйлеу тілінің дамуын ғана емес, баланың әлеуметтік бейімделуін, танымдық белсенділігін және мектепке дейінгі білім беру ортасына табысты кірігуін қамтамасыз етеді.

Зерттеудің шектеулеріне тоқталатын болсақ, бұл мақала негізінен ғылыми әдебиеттерді жүйелі талдау мен педагогикалық тәжірибені жинақтауға сүйенеді. Сондықтан алдағы зерттеулерде үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың қатысуымен жүргізілетін эмпирикалық жұмыстар, диагностикалық бағалау нәтижелері және статистикалық өңдеу мәліметтері негізінде ұсынылған педагогикалық тәсілдердің тиімділігін тәжірибелік тұрғыдан дәлелдеу өзекті болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген ғылыми-теориялық талдау нәтижелері мектеп жасына дейінгі үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту арнайы педагогика мен инклюзивті білім берудің маңызды бағыттарының бірі екенін көрсетті. Ерте жаста қалыптасатын коммуникативтік қабілеттер баланың әлеуметтік өзара әрекетіне, қоршаған ортамен байланыс орнатуына, танымдық белсенділігіне және кейінгі білім алу мүмкіндіктеріне тікелей ықпал етеді.

Зерттеу барысында аутистік спектрі бұзылысы бар үш жастағы балалардың коммуникативтік даму ерекшеліктері талданып, негізгі қиындықтар ретінде бірлескен назардың жеткіліксіздігі, көзбен байланыс орнатудың тұрақсыздығы, әлеуметтік өзара әрекетке қатысу белсенділігінің төмендігі, сөйлеу тілінің кешеуілдеуі және функционалдық коммуникацияның шектеулілігі анықталды. Аталған ерекшеліктерді анықтау педагогикалық жұмыстың мазмұнын дұрыс жоспарлауға мүмкіндік береді. Үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік қиындықтары олардың жалпы даму мүмкіндіктерін шектейтін фактор болғанымен, жүйелі және ерте ұйымдастырылған педагогикалық қолдау арқылы бұл дағдыларды жетілдіруге болады. Сондықтан түзете-дамыту жұмыстары баланың әлсіз жақтарын ғана емес, оның сақталған қабілеттері мен қызығушылықтарын негізге ала отырып ұйымдастырылуы қажет.

Ғылыми әдебиеттерді жүйелеу нәтижесінде ерте араласудың аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дамуына оң ықпал ететін тиімді бағыттардың бірі екені айқындалды. Әсіресе табиғи даму ортасына негізделген мінез-құлықтық

араласулар (NDBI), Early Start Denver Model (ESDM), Pivotal Response Treatment (PRT), баламалы және қосымша коммуникация (AAC) технологиялары және визуалды қолдау әдістері ғылыми зерттеулерде тиімділігі дәлелденген педагогикалық тәсілдер ретінде қарастырылады. Аталған педагогикалық тәсілдердің тиімділігі олардың баланың жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, коммуникацияны табиғи әлеуметтік жағдайларда қалыптастыруға бағытталуымен түсіндіріледі. Бұл әдістердің барлығы баланың қарым-қатынасқа деген қызығушылығын арттыруға, әлеуметтік бастамаларын қолдауға және функционалдық коммуникация дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Сондықтан ерте жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалармен жұмыс барысында аталған технологияларды кешенді және жүйелі түрде қолдану олардың коммуникативтік әлеуетін арттырудың маңызды шарты болып табылады.

Зерттеу нәтижелері үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытудың негізгі педагогикалық шарттарын анықтауға мүмкіндік берді. Оларға:

- ерте диагностикалау және ерте педагогикалық қолдау көрсету;
- баланың жеке даму ерекшеліктеріне негізделген түзете-дамыту жұмысын ұйымдастыру;
- ойын технологияларын пайдалану;
- табиғи қарым-қатынас жағдайларын құру;
- визуалды қолдау және баламалы коммуникация құралдарын енгізу;
- арнайы мамандардың (педагог, логопед, психолог) пәнаралық өзара әрекеті;
- ата-аналарды түзете-дамыту үдерісіне белсенді тарту жатады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту мәселесін қазіргі халықаралық ғылыми тұжырымдамалар мен қазақстандық арнайы білім беру тәжірибесі негізінде кешенді қарастыруымен сипатталады. Сонымен қатар коммуникативтік дамуды қамтамасыз ететін педагогикалық шарттар жүйеленіп, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында қолдануға болатын тиімді бағыттар анықталды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы ұсынылған ғылыми тұжырымдар мен әдістемелік бағыттардың арнайы педагогтер, логопедтер, психологтер, мектепке дейінгі ұйым педагогтері және ата-аналар тәжірибесінде қолданылу мүмкіндігімен айқындалады. Ұсынылған тәсілдерді жүйелі қолдану аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың функционалдық коммуникациясын дамытуға, әлеуметтік бейімделуін жақсартуға және білім беру ортасына табысты кірігуіне жағдай жасайды.

Қазақстандық мектепке дейінгі білім беру жүйесінде халықаралық тәжірибеде дәлелденген ерте араласу технологияларын бейімдеу, мамандардың кәсіби құзыреттілігін арттыру және отбасыға бағытталған қолдау бағдарламаларын дамыту алдағы кезеңдегі маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Бұл бағыттарды жүзеге асыру аутистік спектрі бұзылысы бар балаларға көрсетілетін педагогикалық көмектің сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Халықаралық тәжірибеде тиімділігі дәлелденген технологияларды ұлттық білім беру жүйесіне енгізу барысында оларды баланың жас ерекшелігіне, әлеуметтік жағдайына және білім беру ұйымдарының мүмкіндіктеріне бейімдеу маңызды. Сонымен қатар мамандардың кәсіби дайындығын жетілдіру мен ата-аналарды қолдау жүйесін дамыту ерте араласудың нәтижелілігін қамтамасыз ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Болашақ зерттеулерде үш жастағы аутистік спектрі бұзылысы бар балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған педагогикалық бағдарламалардың тиімділігін тәжірибелік тұрғыдан бағалау, ұзақ мерзімді мониторинг жүргізу және Қазақстан жағдайына бейімделген ғылыми-әдістемелік модель әзірлеу перспективалы бағыттар ретінде қарастырылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Lord C., Brugha T.S., Charman T., et al. Autism spectrum disorder. Nature Reviews

Disease Primers, 2020. Volume 6, Issue 5. <https://doi.org/10.1038/s41572-019-0138-4>

2. Fuller E.A., Kaiser A.P. The effects of early intervention on social communication outcomes for children with autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2020. Volume 50. Issue 5. 1683–1700. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-03927-z>.

3. Dawson G., Rogers S., Munson J. et al. Randomized, controlled trial of an intervention for toddlers with autism: The Early Start Denver Model. *Pediatrics*, 2009. Volume 125, Issue 1. e17–e23. <https://doi.org/10.1542/peds.2009-0958>.

4. Schreibman L., Dawson G., Stahmer A.C. et al. Naturalistic developmental behavioral interventions: Empirically validated treatments for autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2015. Volume 45. 2411–2428. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2407-8>

5. Инклюзивті білім берудің негізгі аспектілерін дамыту бойынша (мәдениет, саясат, практика) әдістемелік ұсынымдар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2024.–192 б. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://uba.edu.kz/storage/app/media/INKLUZIA%20%20KAZ%20%20KAZ%20%20KAZ%2029.03.2024.pdf> (қаралған күні: 24.05.2026).

6. Қазақстан Республикасы мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты: Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. – Астана, 2022. [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://zan.gov.kz/client/#!/doc/197270/kaz> (қаралған күні: 26.05.2026).

7. Sandbank M., Bottema-Beutel, K., Crowley LaPoint, S. et al. Autism intervention meta-analysis of early childhood studies (Project AIM): Updated systematic review and secondary analysis. *BMJ*, 2023. Volume. 383. e076733. <https://doi.org/10.1136/bmj-2023-076733>

8. Fuller, E.A., Kaiser, A.P. The effects of early intervention on social communication outcomes for children with autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2020. Volume 50. 1683–1700. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-03927-z>.

9. Koegel R.L., Koegel L.K. *The PRT Pocket Guide: Pivotal Response Treatment for Autism Spectrum Disorders*. – Baltimore: Brookes Publishing, 2012. – 195 p.

10. Prizant B.M., Wetherby A.M., Rubin E., Laurent A.C., Rydell P.J. *The SCERTS Model: A Comprehensive Educational Approach for Children with Autism Spectrum Disorders*. – Baltimore: Brookes Publishing, 2006. – 744 p.

11. Howlin P. The effectiveness of interventions for children with autism. *Journal of Neural Transmission*, 2005. Volume 112. 1011–1021. <https://doi.org/10.1007/s10073-011-31222-6> 6.

12. Fang Z., Liu X., Zhang C., Qiao D. Early childhood interventions in educational settings that promote school readiness for children with autism and other developmental disabilities: Systematic review. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 2023. Volume 108. 102257.

13. Reichow B., Volkmar F. R., Cicchetti D.V. Development of the Evaluative Method for Evaluating and Determining Evidence-Based Practices in Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2011. Volume 41. 737–748. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0517-7>

14. Kasari C., Gulsrud A., Wong C., Kwon S., Locke J. Randomized controlled caregiver mediated joint engagement intervention for toddlers with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2010. Volume 40. 1045–1056. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-0955-5>

15. Кошербаева Л.К., Исмагулова С.К., Кожажельдиева Л.Х., Ахтаева Н.С., Пена-Бокиете Й. Қазақстан мектептерінде аутистік спектр бұзылыстары бар балаларға білім беретін педагогтардың дайындығы туралы мәселелер. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы, 2024. 146(1), 71-83. <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-71-83>

References

1. Lord C., Brugha T.S., Charman T., et al. Autism spectrum disorder. Nature Reviews Disease Primers, 2020. Volume 6, Issue 5. <https://doi.org/10.1038/s41572-019-0138-4>
2. Fuller E.A., Kaiser A.P. The effects of early intervention on social communication outcomes for children with autism spectrum disorder: A meta-analysis. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2020. Volume 50. Issue 5. 1683–1700. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-03927-z>.
3. Dawson G., Rogers S., Munson J. et al. Randomized, controlled trial of an intervention for toddlers with autism: The Early Start Denver Model. Pediatrics, 2009. Volume 125, Issue 1. e17–e23. <https://doi.org/10.1542/peds.2009-0958>
4. Schreibman L., Dawson G., Stahmer A.C. et al. Naturalistic developmental behavioral interventions: Empirically validated treatments for autism spectrum disorder. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2015. Volume 45. 2411–2428. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2407-8>
5. Іnklüzivті bılım berudіñ negізgі aspektіlerіn damytu boıynша (mädeniet, saiasat, praktika) әдіstemelіk üsynymdar. – Astana: Y. Altynsarin atyndaғы Ұлттық bılım akademiasy, 2024.–192 b. [Elektrondyq resurs]. – Qoljetімdılık rejіmі: <https://uba.edu.kz/storage/app/media/INKLUZIA%20%20KAZ%20%20KAZ%20%20KAZ%2029.03.2024.pdf> (qaralğan күnі: 24.05.2026).
6. Qazaqstan Respublikasy mektepke deıngі tәрбіe men oqytudıñ memlekettіk jalpyға mındettі standarty: Qazaqstan Respublikasy Oqu-aғartu ministrіnіñ 2022 jylғы 3 tamyzdaғы №348 bұıryғы. – Astana, 2022. [Elektrondyq resurs]. – Qoljetімdılık rejіmі: <https://zan.gov.kz/client/#!/doc/197270/kaz> (qaralğan күnі: 26.05.2026).
7. Sandbank M., Bottema-Beutel, K., Crowley LaPoint, S. et al. Autism intervention meta-analysis of early childhood studies (Project AIM): Updated systematic review and secondary analysis. BMJ, 2023. Volume. 383. e076733. <https://doi.org/10.1136/bmj-2023-076733>
8. Fuller E.A., Kaiser A.P. The effects of early intervention on social communication outcomes for children with autism spectrum disorder: A meta-analysis. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2020. Volume 50. 1683–1700. <https://doi.org/10.1007/s10803-019-03927-z>.
9. Koegel R.L., Koegel L.K. The PRT Pocket Guide: Pivotal Response Treatment for Autism Spectrum Disorders. – Baltimore: Brookes Publishing, 2012. – 195 p.
10. Prizant B.M., Wetherby A.M., Rubin E., Laurent A.C., Rydell P.J. The SCERTS Model: A Comprehensive Educational Approach for Children with Autism Spectrum Disorders. – Baltimore: Brookes Publishing, 2006. – 744 p.
11. Howlin P. The effectiveness of interventions for children with autism. Journal of Neural Transmission, 2005. Volume 112. 1011–1021. https://doi.org/10.1007/3-211-31222-6_6.
12. Fang Z., Liu X., Zhang C., Qiao D. Early childhood interventions in educational settings that promote school readiness for children with autism and other developmental disabilities: Systematic review. Research in Autism Spectrum Disorders, 2023. Volume 108. 102257.
13. Reichow B., Volkmar F. R., Cicchetti, D.V. Development of the Evaluative Method for Evaluating and Determining Evidence-Based Practices in Autism. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2011. Volume 41. 737–748. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0517-7>
14. Kasari C., Gulsrud A., Wong C., Kwon S., Locke J. Randomized controlled caregiver mediated joint engagement intervention for toddlers with autism. Journal of Autism and Developmental Disorders, 2010. Volume 40. 1045–1056. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-0955-5>
15. Koşerbaeva L.K., İsmagulova S.K., Kojageldieva L.H., Ahtaeva N.S., Pena-Bokiete İ. Qazaqstan mektepterinde autistik spektr bұzylystary bar balalarға bılım beretін pedagogtardyñ daiydyғы turaly мәseleler. L.N. Gumilev atyndaғы Eurazia ұлттық universitetіnіñ habarşysy. Pedagogika. Psihologia. Sosiologia seriasy, 2024. 146(1), 71-83. <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2024-146-1-71-83>

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА С РАССТРОЙСТВОМ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

ОРЫНГАЛИЕВА Г.А.^{1*}, АХМЕТЗЯНОВА А.И.²

***Орынғалиева Гүлсара Ниязқызы¹** – Докторант образовательной программы «Специальная педагогика», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Ақтөбе, Казахстан

E-mail: niazovnag@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8397-700X>

Ахметзянова Анна Ивановна² – Доктор педагогических наук, профессор, Казанский федеральный университет, г. Казань, Российская Федерация

E-mail: niazovnag@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8397-700X>

Аннотация. В статье рассматриваются научно-теоретические и практические основы развития коммуникативных навыков у детей трёхлетнего возраста с расстройством аутистического спектра (РАС). Актуальность темы исследования определяется значимостью оказания ранней поддержки детям с особыми образовательными потребностями в условиях современного инклюзивного образования. Цель исследования – научно обосновать педагогические условия, способствующие развитию коммуникативных навыков у трёхлетних детей с РАС, и систематизировать эффективные методы работы. В ходе исследования был проведён анализ отечественных и зарубежных научных трудов, посвящённых особенностям коммуникативного развития детей с РАС. Кроме того, рассмотрены возможности программ раннего вмешательства, естественно-развивающих поведенческих вмешательств (Naturalistic Developmental Behavioral Interventions – NDBI), Денверской модели раннего вмешательства (Early Start Denver Model – ESDM), метода развития ключевых реакций (Pivotal Response Treatment – PRT), а также технологий альтернативной и дополнительной коммуникации (Augmentative and Alternative Communication – AAC). В качестве методов исследования использовались анализ научной литературы, сравнение, систематизация и обобщение педагогического опыта. В результате исследования установлено, что основными педагогическими условиями развития коммуникативных навыков у трёхлетних детей с РАС являются ранняя диагностика, индивидуально ориентированное обучение, применение игровых технологий, визуальная поддержка, организация ситуаций общения в естественной среде и активное участие семьи. Материалы статьи могут быть полезны в научно-методическом отношении специальным педагогам, логопедам, психологам и педагогам организаций дошкольного образования.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, трёхлетние дети, раннее вмешательство, коммуникативные навыки, дошкольное образование, инклюзивное образование, визуальная поддержка, альтернативная и дополнительная коммуникация.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN YOUNG CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

ORYNGALIEVA G.A.^{1*}, AKHMETZYANOVA A.I.²

***Oryngalieva Gulsara Niyazkyzy¹** – PhD student of the «Special pedagogy» educational program, Abai Kazakh national pedagogical university, Aktobe, Kazakhstan

E-mail: niazovnag@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8397-700X>

Akhmetzyanova Anna Ivanovna² – Doctor of pedagogical sciences, professor, Kazan federal university, Kazan, Russian Federation

E-mail: niazovnag@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0007-8397-700X>

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations for developing communication skills in three-year-old children with autism spectrum disorder (ASD). The relevance of the research is determined by the importance of providing early support to children with special educational needs within the context of contemporary inclusive education. The purpose of the study is to provide a scientific rationale for the pedagogical conditions that promote the development of communication skills in three-year-old children with ASD and to systematize effective methods. The study involved an analysis of national and international research on the characteristics of communication development in children with ASD. It also examined the potential of early intervention programs, Naturalistic Developmental Behavioral Interventions (NDBI), the Early Start Denver Model (ESDM), Pivotal Response Treatment (PRT), and Augmentative and Alternative Communication (AAC) technologies. The research methods included a review of scientific literature, comparison, systematization, and the synthesis of pedagogical experience. The findings indicate that early diagnosis, individualized instruction, play-based technologies, visual support, the organization of communication opportunities in natural settings, and active family involvement are the principal pedagogical conditions for developing communication skills in three-year-old children with ASD. The materials presented in the article may be

of scientific and methodological value to special education teachers, speech and language therapists, psychologists, and preschool educators.

Key words: autism spectrum disorder, three-year-old children, early intervention, communication skills, preschool education, inclusive education, visual support, augmentative and alternative communication.